

Тематичний розділ: Соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

УДК 159.9 + 316.472.3

**Скнар О. М.**

*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник  
старший науковий співробітник Інституту соціальної та  
політичної психології НАПН України, лабораторія психології  
політичної поведінки молоді*

МОДЕЛЬ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ  
ОСОБЛИВОСТЕЙ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ  
МОЛОДІ

A MODEL OF EMPIRICAL RESEARCH OF REGIONAL PECULIARITIES OF  
STUDENTS' YOUTH CULTURAL IDENTIFICATION

Поняття культури пропонується розглядати як контексту, всередині якого утворюються ідентичності людини, культура наповнює їх змістом. Визначено дві основні функції культури: спадковості та нормативності. Спираємось на визначення культурної ідентифікації як процесу самоототожнення особистості з певною культурою, яке передбачає раціональне усвідомлення своєї причетності до етно-культурної групи та емоційно-ціннісне переживання приналежності до неї. Відзначено, що розв'язання повномасштабної війни росії проти України, спричинило активні процеси міграції населення, як внутрішні (між регіонами України), так і зовнішні (за кордон, в інші країни). Це загостило низку питань, що стосується регіональних особливостей культурної ідентифікації молоді. В статті представлено модель емпіричного дослідження регіональних особливостей культурної ідентифікації учнівської та студентської молоді як

чинника державної освітньої політики, яка презентує психологічні показники, шкали, методи й психологічний інструментарій дослідження. Виокремлено основні параметри дослідження регіональних особливостей культурної ідентифікації молоді як чинника державної освітньої політики: традиційність і нормативність. Визначено психологічні показники культурної ідентифікації студентської та учнівської молоді. А саме: 1) ставлення до культурних цінностей (культурної спадщини, мови, національних символів, святинь, території); 2) суб'єктивна актуальність національної ідентичності (причетність та підтримка національних звичаїв і традицій), 3) переживання приналежності до спільноти (гордість чи сором, повага чи зневага) та до території проживання нації); 3) ставлення до правил взаємодії та межі прийняттого у взаємодії (локус відповідальності, норми співжиття, способи взаємодії, норми емоційності, моральні норми).

**Ключові слова:** культурна ідентифікація, молодь, модель емпіричного дослідження, параметри, психологічні показники.

The concept of culture is proposed to be considered as a context within which human identities are formed, and culture fills them with content. The author identifies two main functions of culture: heredity and normativity. We rely on the definition of cultural identification as a process of self-identification of an individual with a particular culture, which involves a rational awareness of one's involvement in an ethno-cultural group and an emotional and value experience of belonging to it. It is noted that the unleashing of Russia's full-scale war against Ukraine has led to active processes of population migration, both internal (between regions of Ukraine) and external (abroad, to other countries). This has exacerbated a number of issues related to the regional peculiarities of youth cultural identification. The article presents a model of an empirical study of regional peculiarities of pupils' and students' cultural identification as a factor of state educational policy, which presents psychological indicators, scales, methods and psychological tools of the study. The main parameters of the study of regional

peculiarities of cultural identification of young people as a factor of state educational policy are highlighted: traditionality and normativity. The psychological indicators of cultural identification of students and pupils are determined. Namely: 1) attitude to cultural values (cultural heritage, language, national symbols, shrines, territory); 2) subjective relevance of national identity (involvement and support of national customs and traditions), 3) experience of belonging to the community (pride or shame, respect or contempt) and to the territory of the nation); 3) attitude to the rules of interaction and the limits of acceptable interaction (locus of responsibility, norms of cohabitation, ways of interaction, norms of emotionality, moral norms).

**Keywords:** cultural identification, youth, empirical research model, parameters, psychological indicators.

**Актуальність.** Процес значних суспільно-політичних трансформацій, підсилених війною, яку розв'язала росія проти України, актуалізує проблематику регіональних особливостей культурної ідентифікації студентської й учнівської молоді та необхідності врахування етно-культурних особливостей населення різних регіонів України в державній освітній політиці. Система освіти має забезпечити готовність особистості до життя, активної й продуктивної участі в бутті суспільства. Цю готовність, на думку низки експертів, можна визначити через поняття компетентностей (й зокрема, культурних компетентностей), що формуються й засобами освіти.

**Мета статті** – представити модель емпіричного дослідження регіональних особливостей культурної ідентифікації студентської молоді.

**Виклад основного матеріалу.** Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, висвітлений нами у попередніх публікаціях, дозволив нам виокремити базові теоретико-методологічні положення, на які ми спираємося в нашому дослідженні. А саме, ми дійшли висновків про те, що: 1) поняття культури правомірно розглядати як контексту всередині якого конструюються, утворюються ідентичності людини; культура наповнює останні змістом; 2) двома

основними функціями культури є такі: спадковості та нормативності; 3) культурна ідентифікація – це процес самоототожнення особистості з певною культурою, яке передбачає раціональне усвідомлення своєї причетності до етно-культурної групи та емоційно-ціннісне переживання приналежності до неї; 4) повномасштабна війна, розв’язана росією проти України, спричинила активні процеси міграції населення, як внутрішні (між регіонами України), так і зовнішні (за кордон, в інші країни). Це загостило проблематику, як адаптування українців у новому соціокультурному середовищі (до культурних відмінностей, іншого перебігу та умов життя), так – і до «розмивання» регіональних субкультур, а відтак – ідентичності не тільки ВПО, а й до певної міри «корінних» жителів регіону; 5) висунуто припущення про активізацію під час війни процесів національної, громадянської та культурної ідентифікації на тлі нівелювання регіональних диференціюючих ознак [5].

Спираючись на дві основні функції культури, виділені нами раніше, – спадковості та нормативності – ми визначили два основних параметра культурної ідентифікації студентської й учнівської молоді:

- 1) традиційність;
- 2) нормативність.

**Традиційність як параметр** дослідження регіональних особливостей культурної ідентифікації учнівської та студентської молоді розкривається через такі психологічні показники, як: 1) ставлення до культурних цінностей (культурної спадщини, мови, національних символів, святинь, території); 2) суб’єктивна актуальність національної ідентичності (причетність і підтримка етно-культурних звичаїв і традицій, переживання приналежності до спільноти (гордість чи сором, повага чи зневага).

Ідентифікація, як відомо, дає можливість зберегти *традиції та культуру* тієї чи іншої спільноти, групи, регіону, етносу, нації, суспільства, тощо. Цей процес покликаний акумулювати етнічну ідентичність і є центральним компонентом збереження єдності нації. Ідентифікація також

відображає внутрішню солідарність особистості з соціальними, етно-культурними *цінностями, нормами і стандартами*.

Етно-культурна ідентичність (яка виникає як результат етно-культурної ідентифікації людей) ґрунтується на *спільності й самобутності культури, традицій, походження*. Схожого висновку дійшов і американський етнолог Ж. Девос, який розглядає етнічну ідентичність як *форму ідентичності, втілену в культурній традиції* та «звернену» у минуле, на відміну від інших форм, які орієнтовані на теперішнє або майбутнє [1; 2].

Базові засади вивчення етнічної та національної ідентичності розроблено в працях М. Барретт, О. Бичко, М. Бондар, М. Гібернау, П. Гнатенка, Е. Еріксона, Ю. Літошенко, Ю. Мухлинкіної, І. Остапенко, Л. Співак, В. Шевченко та ін., що доволі докладно проаналізовано в публікації Т.Федотової [8].

Так, розглядаючи структуру національної ідентичності, М. Барретт виокремлює когнітивний та афективний її компоненти. Когнітивна складова представлена: знаннями людини про існування національної спільності, її *символіку, територію* та історію, *звичаї й традиції*, «віднесенням» себе до конкретної національної спільноти та визначенням перелічених вище ознак у решти представників своєї нації [2].

Афективний компонент, на думку М.Барретт, презентують: міра прихильності до національної ідентичності та *суб'єктивна актуальність*, що виявляються у значущості приналежності особистості до певної національної спільноти (національна гордість чи сором, національна самоповага чи зневага тощо), почуттях належності до неї, зокрема й у проживанні на території нації [2; 6].

М. Гібернау визначає національну ідентичність як колективне почуття, що ґрунтується на вірі в належність до однієї нації і *спільність більшості атрибутів* (спільна *культура, територія, спільне минуле та плани щодо майбутнього*), які роблять її *відмінною* від інших націй. На думку автора, це феномен, що має плинний та динамічний характер (усвідомлення процесу

формування нації може лишатися постійним упродовж тривалого періоду; елементи, до яких апелюють колективні почуття, можуть варіюватися). Науковець виокремлює такі виміри національної ідентичності: психологічний, культурний, територіальний, історичний та політичний [1; 8].

О. Шевченко розглядає поняття національної ідентифікації як процесу самоотожнення й «само уподібнення» особистості з конкретною нацією, що виявляється в *почутті належності* до неї на основі *стійкого емоційного зв'язку*, який зумовлений сформованою в особистості системою усвідомлених уявлень і оцінок тих чи інших ознак життєдіяльності нації, *прийняттям її норм та цінностей*. Як результат процесів національної ідентифікації та національного самопізнання особистості дослідниця виділяє національний «Я-образ», що виявляється в системі відповідних знань й узагальнених уявлень людини про себе як представника нації. Автор вживає поняття «національна ідентифікація» та «етнонаціональна самоідентифікація» як синонімічні [7; 8].

Серед побутових етно-культурних відмінностей дослідники часто ще називають *мову* і зовнішній вигляд; а також *традиції і звичаї, норми поведінки*, що регламентують різні сторони життя.

**Параметр нормативності** (норми і правила взаємодії) в процесі дослідження культурної ідентифікації студентської та учнівської молоді розкривається через такі психологічні показники, як: ставлення до правил взаємодії та межі прийняттого у взаємодії.

Цікавим є розгляд *основ і норм взаємодії* як бази спільного соціального поля, а також її функцій в організації суспільства. Норми соціальної взаємодії відіграють суттєве значення в організації суспільства та забезпеченні його «сталості», стійкості, самовладання та до певної міри впорядкованості. При цьому важливими є символічні та інституційні кордони тих чи інших груп, адже через встановлення *базових ознак соціальної чи культурної спільності людей*, вони можуть бути критерієм для належності до тієї чи іншої групи та визначають тих, хто може брати участь у тій чи іншій взаємодії.

*Правила, що визначають, хто і як бере участь у взаємодії*, називають ще кордонами або психологічними межами.

Усі різновиди особистих кордонів організовані за принципом **відповідальності**, який можна сформулювати так: «якщо я чимось володію, то відповідаю за те, що знаходиться в межах моїх повноважень» [3]. Усвідомлення кордонів дозволяє привнести більше свободи у життя. Якщо людина знає, за що вона несе відповідальність, а за що – ні, – то вона може більш вільно розпоряджатися своїм життям. Взяття на себе відповідальності за власне життя відкриває перед людиною множинність варіантів вибору. І навпаки, якщо людина не володіє своїм життям, то це обмежує її можливості. Людина відповідає перед іншими і за саму себе [3]. **Наявність меж створює правила, які врегульовують взаємодію людей.** Тож позначення кордонів у взаємодії дозволяє іншій людині зрозуміти існуючі правила, що діють як-то кажуть, на тій чи іншій території.

У міжособистісній (чи міжгруповій) взаємодії психологічні кордони **визначають межі як прийнятного, допустимого, так – і неприйнятного.** Тому так важливо, щоб вони були зрозумілими, прозорими, означеними, артикульованими, прийнятими. Окрім зазначеного вище, вони допомагають:

- 1) присвоїти право на свободу. Цінність свободи визнається. Існує співвідношення свободи і правил; свободи і відповідальності;
- 2) визнати право на власну думку, на її відмінність від думок інших людей, включаючи авторитетних значущих Інших;
- 3) взяти відповідальність за власні дії, вчинки; виконання своїх обов'язків і зобов'язань;
- 4) готовність добровільно об'єднуватись з іншими заради спільної мети / суспільного блага (так звані духовні межі);
- 5) відчуття себе унікальним і цінним [3].

*Психологічні кордони*, таким чином, за Г. Клауд, Дж. Таунсенд, важливі і потрібні людині для відчуття власної цілісності, автономності, незалежності; балансування між «брати» і «давати»; присвоєння права на

«своє»; формування базової довіри до себе і світу та відчуття безпеки; усвідомлення меж своєї відповідальності та їх окреслення у відносинах; можливості бути членом групи і водночас плекати і цінувати свою індивідуальність і т.д., а відтак – відіграють важливу роль для **вибудовування здорової взаємодії з іншими людьми** [3].

Важливо підкреслити, що одним із найбільш давніх й універсальних **способів соціокультурної регуляції** поведінки особистості, є **норми моралі**. Їх засвоєння та реалізація (втілення в життя) має значення задля відчуття себе гідним членом тієї чи іншої спільноти, підвищує почуття обов'язку і відповідальності жити згідно обраних цінностей. «Моральний аспект ідентичності людини виявляється в її моральних принципах, а отже, в особистісному моральному виборі – бути добрим, співчутливим або справедливим – та є ключовим для її саморозуміння» [11, с. 4]. А отже, моральний вибір особистості є усвідомленим наданням переваги тій чи іншій моделі поведінки відповідно до особистих або суспільних норм. До цього додамо, що питання моральних цінностей як основи становлення національно-культурної ідентичності підлітків, докладно освітлено в колективній монографії Національно-культурна ідентичність... (2019) [4].

Основою функціонування ідентичності особистості, на думку знаного психолога А. Блазі [9], є моральні судження та рефлексія. До того ж, як відзначає автор, вони відіграють центральну роль не лише у становленні особистості, а й – у розвитку суспільства. На думку психолога, цілісність ідентичності утворюється завдяки, або за умови наявності двох складових: 1) змістового – йдеться про конкретний зміст, навколо якого будується розуміння себе, власного Я; та 2) практично-діяльнісного – йдеться про способи набуття досвіду соціальної ідентифікації загалом та етнокультурної – зокрема [4; 9].

В процесі соціальної ідентифікації, на думку низки зарубіжних дослідників, зокрема А. Blasi, D. Lapsley, J. Rest та ін., актуалізується та



набуває значення проблематика вдосконалення так званої моральної поведінки студентів, яка обумовлюється їх ціннісним вибором [4; 9; 11].

Вчені також назагал пов'язують національно-культурну ідентичність особистості з наступними аспектами: 1) з *якостями* людини як «морального суб'єкта, що діє на основі поваги та / або турботи про права та / або добробут інших» [12, с.121]; 2) *самостійністю*; 3) безперервністю *досвіду добродесного* життя; 4) здатністю до постійного *самовизначення* себе в якості морального суб'єкта, *само ідентифікацією* [4; 12]. До цього додамо слушну думку науковця про те, що лише особистість, здатна спиратися на ієрархію цінностей в процесі вибору можливих дій (тобто яка може оцінити власні дії, чи формулювати свої переваги, спираючись на предикати «хороший» або «поганий»), може визначати саму себе, а значить, – бути суб'єктом.

Цікавим і корисним для нашого дослідження є науковий доробок вченого, який виділяє сукупність універсальних *моральних основ*, що *відтворені* майже у всіх *культурних спільнотах світу* [10]. Зокрема, йдеться про такі універсальні моральні основи:

- турбота / нанесення шкоди – базується на здатності людини співпереживати іншим людям; вона лежить в основі таких чеснот, як доброта, дбайливість;
- чесність / шахрайство – відображається в прагненні людей до рівності в усьому – від соціального статусу до розподілу ресурсів;
- вірність / зрадливість – на цій zasadі базується почуття патріотизму та здатності до самопожертви заради групи;
- влада / безвладдя – є основою лідерства та послідовництва, зокрема в питаннях поваги до законної влади та соціокультурних традицій;
- благочестя / деградація – «ця засада лежить в основі поширеного в усьому світі твердження, що тіло людини є храмом, який може бути спаплюжений аморальними думками, намірами або діями»;
- свобода / пригнічення – йдеться про незадоволеність людей ситуаціями пригнічення їхніх прав та домінуванням сильніших. Саме

незадоволеність авторитарним управлінням та тиском влади на громадян змушує їх об'єднуватися для відстоювання своїх прав» [4; 10].

Представлені вище моральні засади правомірно, на нашу думку, розглядати як *ціннісні орієнтири*, що існують на рівні колективної свідомості певної культурної спільноти, етно-культурної групи чи регіональної субкультури, та відображаються в індивідуальній свідомості.

Узагальнюючи представлені вище матеріали, унаочнимо їх у вигляді моделі. Зауважимо, що *розробка моделі емпіричного дослідження* регіональних особливостей культурної ідентифікації учнівської та студентської молоді як чинника державної освітньої політики є важливим і необхідним етапом науково-дослідної роботи. Адже, для коректного проведення емпіричного дослідження необхідно побудувати модель і підібрати, а в нашому випадку – розробити інструментарій дослідження, адекватний меті й завданням роботи. Тож саме для цього ми, передусім, виокремили психологічні показники, шкали й індикатори та підібрали адекватні методи їх вивчення, що й представлено нижче.

### **Модель емпіричного дослідження регіональних особливостей культурної ідентифікації молоді як чинника державної освітньої політики**



↓

Опитування СД
<i>Інструментарій дослідження:</i>
Авторський опитувальник

↓

Опитування СД
<i>Інструментарій дослідження:</i>
Авторський опитувальник

### **Висновки:**

1. Розроблено модель емпіричного дослідження регіональних особливостей культурної ідентифікації учнівської та студентської молоді як чинника державної освітньої політики, яка презентує психологічні показники, шкали, методи й інструментарій дослідження.

2. Виокремлено основні параметри дослідження регіональних особливостей культурної ідентифікації молоді як чинника державної освітньої політики: традиційність і нормативність.

3. Визначено психологічні показники культурної ідентифікації студентської та учнівської молоді: 1) ставлення до культурних цінностей (культурної спадщини, мови, національних символів, святинь, території); 2) суб'єктивна актуальність національної ідентичності (причетність та підтримка національних звичаїв і традицій, переживання приналежності до спільноти (гордість чи сором, повага чи зневага) та до території проживання нації); 3) ставлення до правил взаємодії та межі прийнятного у взаємодії (локус відповідальності, норми співжиття, способи взаємодії, норми емоційності, моральні норми).

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Гібернау М. Ідентичність націй : [пер. з англ.]. Київ : Темпора, 2012. 304 с.
2. Гнатенко П., Павленко В. Ідентичність: філософський та психологічний аналіз. Київ, 1999. 466 с.
3. Клауд Г., Таунсенд Дж. *Межі*. Київ: Нова Надія, 2016. 328 с.
4. Національно-культурна ідентичність у становленні підлітка: Монографія / [К.О. Журба, І.Д. Бех, О.М. Докукіна, С.В. Федоренко, І.М. Шкільна]. Київ, 2019. 150 с.

5. Скар О.М. До питання про культурну ідентичність сучасної молоді України: постановка проблеми. *Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі*: Матеріали круглого столу 20 жовтня 2022 року : Збірник матеріалів // За ред. А. Б. Коваленко, І. В. Остапенко. Київ: Міленіум, ВЦ «Просвіта», 2022. 78 с. (електронне видання). <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733041>

6. Співак Л.М., Піонтковська Д.В. Вікова динаміка національної самоідентичності особистості в юності. *Вісн. Харк. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди*. Серія : Психологія. 2014. Вип. 49. С. 145–153.

7. Шевченко О.В. Національна ідентифікація у становленні Я-образу особистості : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07. Київ, 2005. 20 с.

8. Федотова Т.В. Особливості прояву етнічної та національної ідентичності в студентів-психологів. *Психологічні перспективи*. Луцьк, 2016. Вип. 27. С. 280-292.

9. Blasi A. The moral functioning of mature adults and the possibility of fair moral reasoning. *Personality, identity, and character: Explorations in moral psychology* / Eds. D. Narvaez & D. K. Lapsley. New York: Cambridge University Press, 2009. P. 396–440.

10. Haidt J. *The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion*. New York: Pantheon books, 2012.

11. Lapsley D. Moral Self-Identity and the Social-Cognitive Theory of Virtue. *Developing the Virtues: Integrating Perspectives* / Eds. J. Annas, D. Narvaez & N. E. Snow. N.Y.: Oxford University Press, 2016. P. 34–68.

12. Moshman D. *Adolescent psychological development: Cognition, Morality, and Identity*. NJ, London: Psychology Press, 2005.